

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI - FILOZOFSKI FAKULTET DRUŽBE ISUSOVE
Studij filozofije i religijske kulture

Tako slični, a opet tako različiti
Razlike u ponašanju životinja i čovjeka

Godišnji rad iz kolegija:
Filozofska antropologija

Student: Borna Jalšenjak
Mentor: Doc. dr. sc. Ivan Šestak

Zagreb, 2005.

Sažetak

Razlike između čovjeka i životinje moguće je promatrati na više razina. Tražeći odgovor na pitanje u čemu se ova dva svijeta razlikuju bilo je korisno promotriti pet karakterističnih osobina. To su sljedeće: korištenje i izrada oruđa, tradicija, napredak, apstrakcija i samosvijest. Analizom se može ustanoviti da u svih ovih pet elemenata postoji razlika između ljudskog i životinjskog ponašanja. Pri uporabi oruđa razlika je u tome što kod životinja nalazimo samo elementarno „alatno ponašanje“, dok je kod čovjeka ono postiglo maksimalni stadij razvitka. Osim toga, ljudska socijalnost se od životinjske razlikuje prisustvom tradicije i jezika u punom smislu te riječi. Zbog toga uz pomoć pedagogije ljudski rod napreduje, dok je naprotiv životinjski svijet statičan. Apstrakcija i samosvijest su napokon dva zaključna razlikovna elementa jer se ne uočavaju čak ni kod primata. Oni se zacijelo imaju pripisati zbiljnosti razuma kojim je obdaren ljudski rod. U radu je kao temelj poslužio pristup Bocheńskog, koji je jedan od najistaknutijih logičara dvadesetog stoljeća. Njegovih navedenih pet razlikovnih osobina su uspoređene s nalazima drugih istraživača iz područja biološke, kulturalne i filozofske antropologije, te humane i animalne psihologije.

Sadržaj

<i>Uvod</i>	3
<i>1. Oruđe</i>	4
<i>2. Tradicija (socijalnost)</i>	6
<i>3. Napredak</i>	9
<i>4. Apstrakcija</i>	11
<i>5. Samosvijest (svijest)</i>	12
<i>Zaključak</i>	14
<i>Bibliografija</i>	15

Uvod

Cilj ovog rada nije dokazivanje čovjekove posebnosti, smatram da je to samo po sebi očito. Koliko god čovjek bio poseban, toliko je i sličan životinjskom svijetu. Što je, dakle, element koji čovjeka razlikuje od životinja i gdje ga treba tražiti?

Tijekom povijesti filozofi su nastojali otkriti „suštinu“ ljudskosti, tj. onaj temelj što čovjeka čini čovjekom. U traženju odgovora oni se nisu pitali: „Što ljude čini posebnim životinjama?“, nego su učinili inverziju pitajući se: „Što je to što ljude čini drugačijim od životinja?“ Pokušavajući odgovoriti na tako formulirano pitanje, odmah se stavlja naglasak na uvjerenje da čovjek nije djelić životinjskog kraljevstva, nego u sebi posjeduje „nešto“ koje kad se nalazi u „životinjskoj bazi“ uzdiže svog nositelja na višu razinu egzistencije od one koju posjeduje „obična“ životinja. Taj princip mislioci su bili spremniji tražiti u čovjekovom umu, a ne u „čovjekovom repu ili u nedostatku istog“. To, za mene, potpuno legitimno mišljenje, je vrlo lako dokazivo. Naime, kao što je opće poznato mnogi pokusi i promatranja vršena su nad čimpanzama, koje su ljudima genetski gotovo identične (genetski smo jednaki više od 98%). Makar su poneki promatrani primjerci u začuđujućoj mjeri uspjeli ovladati pojedinim vještinama i nekom vrstom praktične inteligencije, ipak se mora priznati da u usporedbi s ljudima, čimpanze „nisu baš bile uspješne u tome da budu ljudi“. Dakle, ako nam od svih životinja genetski, tj. materijalno najbliži „rođaci“ nisu ni blizu po stupnju egzistencije, očito je da temelj ljudskosti mora biti negdje drugdje, a ne u materiji. Jedini element koji nam preostaje jest um.¹

I tako smo zapravo došli do klasične definicije čovjeka koja glasi da je čovjek *animal rationale*. Čovjek se, dakle, sastoji od materijalnog podloška, koji je jednak u čovjeka i svih ostalih životinja i elementa koji čini čovjeka „posebnom životinjom“. Taj element je razum i on pripada isključivo čovjeku.

Razum, kao određujući element čovjeka, pokazuje se prema Bocheńskom u pet osobina. Izrada i korištenje oruđa, tradicija, napredak, apstrakcija i sposobnost refleksije su osobine po kojima razum postaje uočljiv u čovjekovom ponašanju i djelovanju.² U nastavku ovog teksta pokušati ću usporedno promatrati životinjsko i čovjekovo ponašanje u kontekstu ovih pet osobina. Zanimljivo će biti promotriti da li su i u životinjskom svijetu prisutni neki od ovih elemenata, i ako jesu, po čemu su onda oni drugačiji kod čovjeka.

---

¹ Usp. INGOLD, T., *Humanity and Animality*, in: INGOLD, T. [ed.]. *Companion Encyclopedia of Anthropology* (Routledge, London and New York, 2004) 14–30.

² Usp. BOCHEŃSKI, J.M., *Uvod u filozofsko mišljenje* (Verbum, Split, 2001) 81.

1. Oruđe

U ovom radu pojam „oruđe“ označava odvojeni predmet koji korisnik kontrolira da bi obavio neki posao, u smislu prenošenja energije, obično kao produžetak korisnikove anatomije. Donedavno se smatralo da upravo izrađivanje i korištenje oruđa drži privilegirano mjesto u definiciji ljudskosti: ljudi koriste alate, dok životinje to ne čine.³

No, u posljednje vrijeme sve se više pokazuje da to nije baš tako. Mnogi sisavci i ptice koriste predmete kao pripomoć pri hranjenju, čišćenju i socijalnim susretima. Neke, pak, vrste prilagođavaju predmet i u tom smislu može se reći da prave oruđa. Primjerice, djetlići u nekim predjelima koriste kaktusove bodlje za traženje insekata koji se nalaze ispod kore drveta (oni čak i skraćuju bodlje koje su preduge). Plutajući na leđima tuljani balansiraju kamenje na prsima i koriste to kamenje kao nakovanj za otvaranje školjaka.⁴ Ipak, najviše primjera korištenja i pravljenja oruđa nalazimo kod čimpanza (što nimalo ne začuđuje jer su oni najbližiji ljudima). Neke čimpanze koriste grančice da bi tražili insekte: ove „sonde“ su očišćene od lišća, skraćene na prikladnu duljinu, pa čak i popravljane tijekom uporabe. U tajlandskim šumama čimpanze koriste čekiće za otvaranje oraščića; štoviše, one izabiru kamene čekiće za tvrde orahe i drvene za meke, čimpanze nose te čekiće do mjesta hranjenja, koja se stalno koriste i tako se stvaraju ogromne količine otpada orahovih ljuski.⁵ Možda najzanimljiviji primjer životinjskog korištenja i pravljenja oruđa nalazimo kod jedne ženke čimpanze koja je koristila čak četiri odvojena alata da bi izvadila med iz pčelinjaka pčela koje nemaju žalac. Početni alat je bio čvrst, tvrd komada drveta kojim je ženka razbila sloj bitumena koji je zatvarao ulaz u pčelinjak. Drugi alat je bio kraći, tanji i zašiljen na vrhu, njime je proširila prije probijenu rupu. Treći je alat bio posebno zašiljen i njime je probila samo gnjezdo, i nakon toga upotrijebila je i četvrti alat, savitljiv štap kojim je izvukla med iz nastambe.⁶ Dakle, sa sigurnošću možemo reći da sama činjenica korištenja i pravljenja oruđa ne čini ljudi jedinstvenima.

---

³ Usp. WYNN, T., *Tools and Tool behaviour*, in: INGOLD, T. [ed.]. *Companion Encyclopedia of Anthropology* (Routledge, London and New York, 2004) 133.

⁴ Usp. BECK, B.B., (1980) *Animal tool behaviour*, New York: Garland Press [preuzeto iz: WYNN, T., *Tools and Tool behaviour*, in: INGOLD, T. [ed.]. *Companion Encyclopedia of Anthropology* (Routledge, London and New York, 2004) 135.].

⁵ Usp. BOESCH, C., BOESCH, H., (1984) *Mental map in wild chimpanzees: an analysis of hammer transports for nut cracking*, *Primates* 25: 160-70. [preuzeto iz: WYNN, T., *Tools and Tool behaviour*, in: INGOLD, T. [ed.]. *Companion Encyclopedia of Anthropology* (Routledge, London and New York, 2004) 136.].

⁶ Usp. BREWER, S., MCGREW, W. C., (1990) *Chimpanzee use of a tool-set to get honey*, *Folia Primatologica* 54: 100-4. [preuzeto iz: WYNN, T., *Tools and Tool behaviour*, in: INGOLD, T. [ed.]. *Companion Encyclopedia of Anthropology* (Routledge, London and New York, 2004) 137.].

Navedeni primjeri se mogu smatrati nevažnima u usporedbi s današnjim ljudskim alatima i možda je upravo ta ogromna razlika sprečavala pitanje: Je li razlika između alata ljudi i čimpanzi samo u složenosti tih alata? Današnji antropolozi tvrde da razlika između alata ljudi i čimpanza nikako nije zasnovana samo na činjenici da su ljudski alati očito složeniji.

Moguće je identificirati još nekoliko odlika ljudskog „alatnog ponašanja“ koje ne postoji u „alatnom ponašanju“ čimpanzi. Najprije, vidljivo je da su ljudi prošli anatomske i vjerojatno neurološke prilagodbe za spretnu uporabu ruku. A ruke su upravo razlog zbog kojeg smo mi tako dobri koristitelji alata; one nam daju preciznost, kako u proizvodnji oruđa, tako i u njegovoj uporabi. Drugo, ljudi ponekad koriste oruđa na načine koji zahtijevaju sofisticiraniju inteligenciju od one koju posjeduje čimpanza. Često je to samo slučaj boljeg pamćenja, ali ponekad ljudsko korištenje alata zahtijeva složenije organizacijske vještine. Naime, zbog razvijenije inteligencije ljudi mogu pamtiti duže slijedove radnji od čimpanza. Ipak, važno je napomenuti da je sam način učenja neke vještine isti. I čovjek i čimpanza „uče“: treba napraviti redom prvu radnju, zatim drugu radnju, te konačno treću radnju i tada je posao gotov, tj. „uče“ slijedove radnji. I dok je bilo koja radnja kod čimpanzi bazirana na sustavu „pokušaj-pogreška“, ljudi unaprijed mogu predvidjeti pogreške u svom djelovanju i pripremiti planove za slučaj da nešto „pođe po krivu“. Treća, očita, razlika je ta da su oruđa ušla u najvažniju ljudsku sferu, a to je simboličko ponašanje. Oruđa služe kao simboli na najmanje dva načina. Najčešća semiotička uloga oruđa je kao indeks, to je znak koji pokazuje na ono na što se odnosi preko direktne asocijacije. Violina koju je napravio Stradivari može se prepoznati po specifičnim načinima proizvodnje koji su korišteni tijekom njene proizvodnje. Oruđe, s druge strane, može također predstavljati ideje i institucije. U ovom slučaju simboličko značenje koristi slikovnu vezu između znaka (u ovom slučaju oruđa) i onoga na što se odnosi. Slika i ono na što se ona odnosi dijele neke odlike, npr. zidarska lopatica je alat za gradnju; ali u drugačijem kontekstu je znak za masone. Ponekad simbolična vrijednost oruđa postane dominantna u odnosu na njegovu uporabu. Očit primjer je križ: za Rimljane je križ bio oruđe smaknuća, ali mu kršćani pridodaju simboličku vrijednost, jer je križ znak za muku Isusa Krista. Danas kad umjetnik radi raspelo, on sigurno ne želi napraviti oruđe koje se može upotrijebiti za smaknuće, nego radi raspelo kao simbol.⁷

Koliko god da sama činjenica pravljenja i korištenja oruđa ne uzdiže ljude iznad životinja, kao što se to mislilo, ipak u ljudskom „alatnom ponašanju“ nalaze se neki elementi

---

⁷ WYNN, T., *Tools and Tool behaviour*, in: INGOLD, T. [ed.]. *Companion Encyclopedia of Anthropology* (Routledge, London and New York, 2004) 145-158.

koji nisu poznati niti jednoj drugoj vrsti. A i oni elementi koji su zajednički kod životinja se nalaze u stanju zametka, dok kod čovjeka dostižu gotovo nevjerojatne stadije razvitka. Sam razlog postojanja takvih razlika biti će prikazan u nastavku teksta.

2. Tradicija (socijalnost)

Čovjek ne može živjeti sam, on je socijalno biće. Isto tako već od Aristotela je vidljiva sklonost pripisivanja ljudskih socijalnih struktura životinjama. Zbog takvih sklonosti naravno da je bilo pokušaja objašnjavanja ljudskog socijalnog ponašanja u svjetlu životinjskog.⁸

Socijalno uređenje varira od potpuno asocijalnog života do vrlo složenih „društava“ ptica i sisavaca, posebno viših primata. Razlog udruživanja biolozi promatraju četverostruko. Prvi razlog je pružanje bolje skrbi za mlade, drugi su prednosti zajedničkog lova, treći razlog je obrana izvora hrane od potencijalnih napadača a četvrti je zaštita samih životinja od napadača.⁹ Kao što je vidljivo, ova četiri razloga bi mogli biti razlozi i za udruživanje ljudi. Naime, i nama se jednako tako lakše brinuti za potomstvo kad imamo podršku i usluge drugih iza sebe; jednako tako veći su uspjesi u pribavljanju hrane ako djeluje skupina, a ne pojedinci, i naravno nešto je lakše obraniti ako to brani više ljudi bilo da je to teritorij ili sam naš život. No, ono što je također vidljivo jest i to da je ova četiri razloga moguće svesti na jedan, a taj je razlog, naravno, boljitak vrste. Štoviše, cijela socijalna organizacija životinja je uređena s ciljem što boljeg održavanja vrste. Primjerice, veličina socijalne grupe u kojoj životinje žive na određenom području ovisi o ravnoteži između dobitaka i ulaganja. Ako na tom području ima malo grabežljivaca, mala će biti prednost od života u velikim grupama; cijena takvog života će tada smanjiti broj zajedno živućih životinja na minimum. U staništima s puno grabežljivaca, korist velikih grupa će nadvladati cijenu takvog života i zajednice će težiti povećanju svojih članova.¹⁰

Promotrimo li sada zajednice ljudi, vidjeti ćemo da se one uvelike razlikuju od životinjskih. Sve životinjske grupe, kao što je i pokazano, nastaju na temelju osnovnih potreba neke vrste, a te su potrebe uvijek u skladu s možda najjačim nagonom koji je prisutan u životinja, a to je nagon za samoočuvanjem. Na primjer, društva pojedinih primata idu toliko daleko da stvaraju savezništva s drugim grupama primata u svrhu jačanja dominacije nad određenim područjima. No, ukoliko se pokaže da je rizik koji bi saveznik „preuzeo“

---

⁸ Usp. DUNBAR, R. I. M., *Sociality among humans and non-human animals*, in: INGOLD, T. [ed.]. *Companion Encyclopedia of Anthropology* (Routledge, London and New York, 2004) 756.

⁹ Usp. *Ibid.* 765.

¹⁰ Usp. *Ibid.* 767.

pridružujući se borbi za prevlast prevelik, savezništvo otpada.¹¹ Kod ljudi postoji mnogo primjera kada saveznik pomaže savezniku bez obzira na omjere za ili protiv pobjede. Zašto je to tako? Razlog koji mi se čini uvjerljiv jest činjenica da se ljudske zajednice ne stvaraju samo u svrhu udovoljavanja nagona za opstanak. To naravno jest jedan od razloga, ali sigurno nije jedini. Zašto, na primjer ne bismo pomislili da se tu ne upliće i nazovimo ga „faktor brižnosti“ tj. etički razlog. Već i najranije ljudske zajednice poznaju, barem u zametku, dužnost prema bližnjemu. Očito s napretkom čovječanstva ta se je jezgra razvila u današnja neupitna etička načela.

Još jedna razlika između ljudskih i životinjskih zajednica je u tome što ljudske zajednice nastaju učenjem tradicije. Ovdje pod tim pojmom podrazumijevam običaje ili pravila ponašanja koja prelaze s naraštaja na naraštaj.¹² Taj sklop normi na kojima se temelji ljudska zajednica čovjeku nije urođena, nego se mora prenositi. Čini se da kod životinja nema te potrebe, što je vjerojatno posljedica činjenice da životinjskim grupama upravlja isključivo i jedino nagon za očuvanjem vrste.

Prenošenje tako složenih pravila podrazumijeva i vrlo razvijen sustav prenošenja, tj. jezik. Smatram da je potrebno barem malo dotaknuti pitanje jezika. „Ljudski su jezici raslojeni znakovni sustavi, koji su nastali tijekom povijesti, te se tijekom povijesti mijenjaju.“¹³ Budući da je ljudskih jezika mnogo, pojedinac ih tek učenjem stječe, oni se ne mogu svesti na jedinstveni organski aparat čovjeka. Naravno, čovjek rođenjem dobiva načelnu jezičnu sposobnost, ali ne i sam jezik. Promotrimo li sada komunikaciju među životinjama uvidjeti ćemo da se gornji zaključak ne odnosi na životinjske „jezike“.

Primjerice, svaka vrsta ptica ima svoj ograničeni repertoar glasanja kojeg tvori ograničeni broj tonova. Ovo je dokazano pomoću eksperimenata koji su uključivali snimanje takvog glasanja. Utvrđeno je da će pjesma koju će vrabac izvoditi biti uvijek ista neovisno o tome što je izlegnut u gnijezdu kanarinaca koji su služili kao zamjenski roditelji i neovisno od činjenice što se takvom vrapcu puštala samo pjesma tih kanarinaca. Ovakav i slični eksperimenti su pokazali da iskustvo ne igra ulogu u razvitku specifične vokalizacije pojedinih vrsta ptica. Slična promatranja su vršena i na drugim životinjama, primjerice psima, i zaključak je bio isti, tj. da okolina i iskustvo ne utječu na glasanje pojedinih vrsta. Dijete će,

---

¹¹ Usp. *Ibid.* 769.

¹² Usp. KOVAČEC, A. [ur.], *Hrvatski opći leksikon* (Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb, 1996) 1012.

¹³ HEAFFNER, G., *Filozofska antropologija* (Naklada Breza, Zagreb, 2003) 58.

za razliku od navedenih primjera, usvojiti fonetske karakteristike svakog jezika kojemu je redovito izloženo.¹⁴

Pogledajmo sada imaju li zajednice viših životinja, osobito čovjekolikih majmuna, uz urođene forme komunikacije, koje su slične onima prije spomenutima, i jezike u pravom smislu riječi. Što se tiče životinja u divljini čini se da još ipak ne znamo odgovoriti na to pitanje, ali je pokušano čimpanze u zatočeništvu naučiti ljudskom jeziku znakova. Tumačenje uspješnost takvih pokušaja pokazuju određene nesuglasice među istraživačima i antropolozima. Tako Lieberman zauzima vrlo optimistično stajalište tvrdeći da čimpanze mogu razumjeti i komunicirati riječi prenošene jezikom znakova.¹⁵ No, Lieberman također tvrdi da: „... riječi čimpanze, kao i riječi ljudskog jezika, češće predstavljaju koncepte nego specifične premete ili akcije. Tako je riječ automobil simbol ne za neki specifični automobil, nego za vrstu vozila. Riječi čimpanzi, poput riječi koje koriste ljudi, imaju „mutne“ konceptualne reference; njihova „značenja“ reflektiraju iskustva realnog svijeta i konceptualni okvir koji je proizašao iz tih iskustava.“¹⁶ Štoviše, spomenuti autor ide toliko daleko i tvrdi da: „Čimpanze, poput ljudi, stvaraju nove riječi da bi opisale nova iskustva i prenose riječi koje znaju sljedećoj generaciji.“¹⁷

S druge strane filozofski antropolozi nisu ni približno toliko optimistični kada je u pitanju uspješnost učenja jezika znakova čimpanzama. Tako Reichmann tvrdi, a u svezi s takvim pokušajima, da je: „Iz izvještaja tih eksperimenata teško procijeniti što su točno te čimpanze naučile.“¹⁸ U tom smjeru se pružaju i Haeffnerove tvrdnje: „Dojam je stoga da i čovjekoliki majmuni mogu usvojiti od čovjeka elementarne forme pravog jezika. No svakako to ostaje samo na elementima. Što se pak tiče primjene te novostečene sposobnosti, ona je ograničena na izričajni i komunikacijski odnos vezan uz imperative potrebe za hranom i socijalnih poriva poput agresije i razmnožavanja – jezična funkcija prikazivanja, koja jezične znakove definitivno uzdiže iznad statusa signala, kod majmuna izostaje.“¹⁹

Koliko god tvrdnje nekih istraživača bile dobronamjerne, čine se pomalo pretjeranim jer ukoliko bi čimpanze stvarno u tolikoj mjeri baratale jezikom da mogu stvarati i nove riječi,

---

¹⁴ Usp. REICHMANN, J. B., *Philosophy of the Human Person* (Loyola Press, Chicago, 1985) 141.

¹⁵ Usp. LIEBERMAN, P., *The origins and evolution of language*, in: INGOLD, T. [ed.]. *Companion Encyclopedia of Anthropology* (Routledge, London and New York, 2004) 109.

¹⁶ *Ibid* 109.

¹⁷ FOUTS, R. S., HIRSCH, A. D., FOUTS, D. H., (1982), *Cultural transmissions of human language in a chimpanzee mother- infant relationship*, in: FITZGERALD, H. E., MULLINS, J. A., CAGE, P. [eds.]. *Child Nurturance*, vol 3, New York: Plenum Press [cit. prema LIEBERMAN, P., *The origins and evolution of language*, in: INGOLD, T. [ed.]. *Companion Encyclopedia of Anthropology* (Routledge, London and New York, 2004) 109.].

¹⁸ REICHMANN, J. B., *Philosophy of the Human Person* (Loyola Press, Chicago, 1985) 142.

¹⁹ HEAFFNER, G., *Filozofska antropologija* (Naklada Breza, Zagreb, 2003) 58.

ta mogućnost bi postala vidljiva i u nekim drugim elementima razuma. Što, barem se tako čini, nije slučaj. Kako god bilo svi se autori slažu oko toga da kapaciteti za učenje kod čimpanzi nisu ni usporedivi s kapacitetima djeteta. Naime, čimpanza uz sve uvjete koje mogu stvoriti ljudski „odgajatelji“ nikada neće napredovati više od razine prosječnog trogodišnjeg djeteta.

No, za nas je važno uvidjeti da se ljudski način komunikacije uvelike razlikuje od sustava znakova koji je urođen životinjama. Upravo doticanjem pitanja prenošenja informacija unutar socijalnih sustava otvara se put promatranju sljedeće teme ovog razlaganja, a to je napredak.

3. Napredak

Prenošenje informacija i vještina iz generacije u generaciju je problem s kojim se suočava svaka vrsta. Osnovni model prenošenja socijalnih podataka je sustav: roditelj-potomak, model-učenik. Ovisno o stupnju namjere stranaka tog sustava mogu se prepoznati tri stupnja prijenosa informacija. Prvi i najjednostavniji sustav prenošenja informacija jest kada se informacije prenose nenamjerno u odnosu na bilo koju stranku u tom sustavu. Primjerice, štakor će kao svoju prvu krutu hranu jesti onu čiji je miris osjetio u majčinu mlijeku. Dakle u prenošenju informacija na tom stupnju, niti je potomak želio informaciju, niti ju je majka namjerno dala. Oponašanje i učenje promatranjem je nešto složeniji način prenošenja informacija. U njemu učenik/potomak djeluje namjerno, ali model nije usmjeren na poučavanje. Primjeri učenja promatranjem uočljivi su kod majmuna, pa čak i male djece (dijete počinje s oponašenjem već unutar prvog sata od rođenja). Učenik promatra model i usvaja neku novu vještinu, ali ponašanje modela neovisno je od prisutnosti učenika. No, unatoč proširenom vjerovanju koje je lijepo izrečeno izrazom: „majmun vidi, majmun čini“, dokazi za učenje imitacijom kod majmuna su prilično rijetki. Najviši stupanj socijalnog prenosa informacija je kada i učenik i model djeluju namjerno. Učenik, jednako kao u slučaju imitacije, promatra model, ali sada model također promatra i učenika ispravljajući njegove radnje ukoliko je potrebno. Takav način učenja naziva se pedagogija i uočena je samo kod ljudi. Pedagogiju, dakle, sačinjavaju elementi promatranja, prosudbe i intervencije.²⁰

Rekao sam da je pedagogija prisutna samo kod ljudi, no pogledajmo nisu li neki od načina ponašanja životinja također pedagogija. Da bi se moglo utvrditi je li neki način

---

²⁰ Usp. PREMACK, D., PREMACK, A. J., *Why animals have neither culture nor history*, in: INGOLD, T. [ed.]. *Companion Encyclopedia of Anthropology* (Routledge, London and New York, 2004) 351-355.

prenošenja podataka pedagogija treba promotriti koliko se roditelji/odgajatelji zalažu prilikom prenošenja informacija učenicima/potomcima.²¹ Čest primjer „pedagogije“ kod životinja je pojava kada mačka donese miša svojim mačićima koji ga onda vrebaju i love s povećavajućom učinkovitošću. Zamislimo sada situaciju da je jedan od mačića iz legla još nespreman i zaostaje za ostatkom legla. U takvoj situaciji nikada nije primjećeno da mačka procjenjuje uspjeh svojih mačića, koji očitito u ovom slučaju nije zadovoljavajući, i primjereno tome pruža dodatan trening još nespremnom mačiću. Dakle, prilično sigurno, možemo zaključiti da se ovdje ne radi o pedagogiji.²²

Ponašanje sličnije ljudskoj pedagogiji zabilježeno je kod primata. Na primjer, učenje vršenja nužde je dosta uobičajeno kod primata. Kada se dojenče majmuna uneredi dok ga majka nosi na leđima, ona će ga vjerojatno odmaknuti od sebe i tako držati dok dojenče ne bude gotovo. S vremenom dvije će životinje naučiti bolje čitati znakove i majka će stići spustiti dojenče prije vršenja nužde. Ovaj i slični primjeri se nikako ne smiju uzeti za pedagogiju, jer majčina reakcija nije ništa više od jednostavne nagonske reakcije na neugodan podražaj. Ovaj primjer je također prilično sličan slijedećem slučaju: primjećeno je kod čimpanzi da će majka zaustaviti pretjerano grubu igru koja je uzrokovala da joj mladunče „zakrešti“. Pošto joj je kreštanje bilo neugodno, ona se umiješala i zaustavila igru. To što je od te radnje mladunac imao koristi ne znači da je na djelu pedagogija. Majka je opet samo nagonski reagirala na podražaj, a što se tiče toga da je svojim djelovanjem zaštitila mladunca to također ništa ne govori o pedagogiji jer netko se može zaštititi i bez namjere da ga se ičemu poučava. Kod čimpanzi koje su ljudi naučili jezik znakova primjećeno je da oni te znakove znaju oblikovati na dlanovima drugih čimpanza. Ovo možda slično pedagogiji, ali je najvjerojatnije odgođena imitacija. Zamislimo da čovjek pomiluje čimpanzu po glavi, a ona nakon nekog vremena to učini drugoj čimpanzi, onda to sigurno ne bismo nazvali pedagogijom već onim što ta radnja zapravo i jest, tj. odgođeno oponašanje modela. Kod čimpanza u zatočeništvu viđeno je ponašanje koje još više slično pedagogiji, ali niti to nije prava pedagogija jer se otkrilo da „učitelj“ podučava samo one „učenike“ koji mogu pridonjeti njegovoj koristi. Da je takva situacija i u ljudskoj pedagogiji, bilo bi jako malo učenika.²³

Dakle, pedagogija je primjećena samo kod ljudi. No zašto je tako? Antropolozi pružaju dva glavna razloga. Prvi razlog bi se mogao ovako formulirati. Ljudi ne uče samo

---

²¹ Usp. *Ibid.* 355.

²² Usp. *Ibid.* 355.

²³ Usp. *Ibid.* 356-357.

druge, oni stalno usavršavaju i sami sebe, ne zbog neke nagrade nego zbog zadovoljstva koje nam pruža ovladavanje nekom vještinom. Osjećaj za standarde izvedbe neke radnje prilikom našeg samousavršavanja/vježbanja je također prisutan i u pedagogiji. To je razlog da učiteljeve intervencije neće biti jednokratne, nesustavne, nego će se nastaviti sve dok dijete ne postigne određenu razinu izvedbe koja se traži. Drugi razlog koji navode autori jest taj da čimpanze nemaju sklonost dijeliti iskustvo. Kod ljudi, naprotiv, to je jedna od glavnih odlika i vidljiva je već od ranog djetinjstva. Primjerice, već će dijete od šest mjeseci koje drži neku igračku učiniti kontakt očima s promatračem, potom će pogledati igračku, pozivajući promatrača da s njim podijeli prisutnost igračke i činjenicu da je ono posjeduje. Možda je jasniji primjer uočen kod djeteta od kojih jedanaest, dvanaest mjeseci. Dijete do te dobi već raspolaže s nekoliko riječi. Ono će uzbuđeno pokazati na objekt koji prepoznaje izgovarajući njegovo ime, a istodobno će tražiti pogled promatrača. Testovi su pokazali da dijete ne traži taj objekt, nego poziva promatrača da podijeli s njim uzbuđenje zbog susretog objekta. Uz navedene razloge sigurno je da je još jedan od razloga zašto je pedagogija prisutna samo kod ljudi i činjenica postojanja jezika.²⁴

Možda ponuđeni razlozi ne zadovoljavaju, ali činjenica jest da je pedagogija prisutna samo kod ljudi. Drugim riječima to bi se moglo ovako reći: „Čini se da jedino ljudi poučavaju svoje potomke namjerno.“²⁵ Upravo zbog prisutnosti pedagogije koja, kao najviši stupanj prijenosa podataka među generacijama, omogućuje očuvanje i prenošenje kako tehničkih, tako i kulturnih dostignuća pojedine generacije sljedećoj čovječanstvo stalno napreduje. I to ne samo kroz ogromna vremenska razdoblja nego i unutar ljudskih života.

4. Apstrakcija

Tehnika, tradicija i napredak kod ljudi su prisutni zbog još jednog, ovaj put specifično i isključivo (koliko mi znamo) ljudskog fenomena, a to je sposobnost apstrakcije. Životinje imaju svojevrstne oblike mišljenja to je nesumljivo ali samo čovjek može sagledati stvarnost, staviti je u pojam, a potom tim pojmom baratati neovisno od stvarnosti iz koje je dobiven. Scheler, osnivač moderne filozofske antropologije, tu sposobnost naziva ideiranje, a u filozofskoj tradiciji ta sposobnost je poznata pod pojmom apstrakcije. Apstrakcija je nešto potpuno različito od bilo kakve inteligencije koju možemo pripisati životinjama. Scheler daje primjer za takav način mišljenja, i to u obliku poznate povijesti Buddhinog obraćenja. Naime,

---

²⁴ Usp. *Ibid.* 359.

²⁵ DONCEEL, J. F., *Philosophical Anthropology* (Sheed and Ward, New York, 1967) 114.

kraljević spazi jednog bolesnika, jednog siromaha i jednog mrtvaca. On videći to zaključujući shvaća da u svijetu postoji bolest, siromaštvo i smrt.²⁶ Slijedeći, možda bolji, primjer nam također pruža Scheler. Cjelokupna matematika je primjer za apstrakciju. Naime, životinje predodžbe količine uvijek vežu za opažene stvari. Čovjek, naprotiv, može odijeliti broj od stvari i baratati njime kao sa samostalnim predmetom. Napokon, definirajući apstrakciju zajedno sa Schelerom reći ćemo da ideiranje znači: „Zajedno zahvatiti, neovisno od broja promatranja koja učinimo i neovisno od induktivnih zaključaka, esencijalne oblike izgradnje svijeta na po jednom primjeru dotičnog bivstvenog područja.“²⁷

5. Samosvijest (svijest)

Da bi se mogli pozabaviti pitanjem samosvijesti, potrebno je ukratko promotriti pitanje svijesti i pokušati odgovoriti na pitanje je li ona prisutna kod životinja. Čini se da su životinje svjesne jer one posjeduju neko znanje predmeta koji ih okružuju, prepoznaju te predmete, oni u životinjama bude neke reakcije, te ih privlače ili odbijaju.²⁸

Kroz povijest je bilo pokušaja potpunog odricanja svijesti životinjama, što su neki od suvremenih psihologa prihvatili, pokušavajući objasniti sve životinjske radnje preko tropizama. Općenito tropizam je kretanje prema ili od nekog jednostavnog podražaja (npr. svjetla, topline, vode, itsl.). Primjerice, svima nam je poznato da mušicu privlači svjetlo. U takvom ponašanju uistinu je teško ukazati na bilo kakvu prisutnost svijesti, ona može biti prisutna, no ona nije nužna za objašnjavanje tog ponašanja. Ipak, eksperimentalno je pokazano da se tropizmi mogu modificirati od iskustva, a upravo takvi primjeri su dobri pokazatelji za prisutnost svijesti. Primjerice, Donceel navodi jedan uspješan pokus u kojem su dafnije, pozitivno fototropne životinjice, plivale od svjetlosti da bi izašle iz staklene cijevi. Dakle, tropizmi mogu objasniti djelovanje nižih životinja, bez potrebe da se uključuje svijest, ali čak i te životinje mogu djelovati, ako situacija to zahtjeva, na višem stupnju gdje je prisutna svijest.²⁹

Ni čisto refleksivno ponašanje ne može objasniti životinjsko djelovanje. Refleksivan pokret je reakcija mišića ili žljezde na neki podražaj bez utjecaja svijesti, bilo o podražaju bilo o samom pokretu. Refleksi se doduše mogu i hoće udruživati u tzv. lančane reflekse u kojem je prvi refleks podražaj za drugi i tako do kraja. Kao što sam rekao, bilo je pokušaja da se

---

²⁶ Usp. SCHELER, M. *Položaj čovjeka u kozmosu* (Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987) 59.

²⁷ *Ibid.* 60.

²⁸ Usp. DONCEEL, J. F., *Philosophical Anthropology* (Sheed and Ward, New York, 1967) 86.

²⁹ Usp. *Ibid.* 88.

objasni životinjsko ponašanje takvim lančanim refleksima, ali pokazalo se da je poteškoća svih takvih pokušaja u činjenici da je svako djelovanje životinje savršeno adaptirano. Samo nekoliko primjera: mačka koja bježi od psa koji laje prestati će bježati čim bude na sigurnom, npr. na drvu, premda je podražaj, tj. pas koji laje, još uvijek prisutan. (Refleksno ponašanje bi trebalo biti isto sve dok je podražaj trajan). Ili, zec počne trčati kad čuje glasan zvuk, ali on će nastaviti trčati i kad zvuk prestane (Refleksna akcija traje samo dok je stimulans prisutan).

Ovi i još mnogo primjera pokazuje da je pravo životinjsko ponašanje svrhovito, a nikako samo refleksno. Takvo svrhovito djelovanje predpostavlja neko znanje o cilju i nekakvu svijest koja za tim ciljem ide. Zato, tvrdi Donceel, većina životinjskog djelovanja pokazuje barem neku razinu svijesti. To naravno ne znači da ne postoje refleksne radnje, naprotiv one su uvijek prisutne, a u jednostavnim situacijama su i dovoljne, dok u složenijima su sredstva u službi svijesti.³⁰

Dakle, životinje imaju neku svijest okoline, one znaju neke predmete, neke stvari ih privlače, a neke odbijaju. Ipak, životinje nisu svjesne čina po kojem one znaju te predmete ili po čemu ti predmeti na njih utječu. „Životinjski svijet ne može odvojiti svoju pažnju od okoline i usmjeriti je prema njihovom umnom djelovanju, to znači, da one ne mogu reflektirati o sebi.“³¹ Drugim riječima: one ne posjeduju niti tračak samosvijesti kojom su ljudi obdareni. Pitajući se zašto je tako i odgovarajući jednim od vjerojatnijih odgovora zapravo zatvaramo krug i vraćamo se na početak: životinja ne može razmišljati o sebi samoj jer nije obdarena razumom. Što je to pak zapravo razum, ta „malenkost“ koja je temelj svih razlika, je preopširno i preduboko područje da bismo ga se ovdje doticali.

---

³⁰ Usp. *Ibid.* 90.

³¹ *Ibid.* 90.

Zaključak

U kontekstu pet čovjeku pripadajućih osobina uspoređeno je u ovom tekstu ponašanje čovjeka i životinja. Proučavajući literaturu i primjere ponašanja čovjeka i životinja dvije su se stvari pokazale neupitnima. Prva je ta da čovjek sa životinjom dijeli puno više sličnosti nego što ponekad priznaje. A druga bi se mogla ovako formulirati: koliko god bili slični životinjama, još smo više i različiti zbog činjenice da smo obdareni razumom. Zahvaljujući razumu ljudi posjeduju karakteristike koje, ma koliko ih god pokušavali pripisati životinjama, ostaju i jesu isključivo ljudske. A u slučajevima kad i kod životinja uočavamo neke od elemenata koji su se smatrali isključivo ljudskima, ti elementi su vjerojatno prisutni u životinja zbog činjenice svijesti i neke vrste inteligencije, ipak uočavamo da su oni kod životinja uvijek prisutni samo u nekome početnom obliku, a nikada na tom stupnju razvoja na kojem su prisutni kod ljudi.

Addendum: Tablica različitosti

OSOBINE	ŽIVOTINJE	ČOVJEK
1. ORUĐE	DA	DA
	[Razlika od životinjskog „alatnog ponašanja“ je očita: 1. zbog anatomske prilagodbe za preciznu uporabu ruku, 2. ljudi zbog veće memorije pamte duže slijedove radnji, a zbog razuma mogu predviđati pogreške i praviti planove za nuždu, 3. oruđa služe i kao simboli.]	
2A. SOCIJALNOST	DA	DA
	[Ali: 1. „faktor brižnosti“ uz nagon za očuvanjem vrste, 2. učenje tradicije posredstvom jezika]	
2B. TRADICIJA	NE	DA
3. NAPREDAK	NE [Usprkos prijenosu informacija]	DA [Pedagogija]
4. APSTRAKCIJA	NE	DA
5A. SVIJEST	DA	DA
5B. SAMOSVIJEST	NE	DA

Bibliografija:

BOCHEŃSKI, J. M., *Uvod u filozofsko mišljenje* (Verbum, Split, 2001).

DONCEEL, J. F., *Philosophical Anthropology* (Sheed and Ward, New York, 1967).

HEAFFNER, G., *Filozofska antropologija* (Naklada Breza, Zagreb, 2003).

INGOLD, T. [ed.]. *Companion Encyclopedia of Anthropology* (Routledge, London and New York, 2004).

KOVAČEC, A. [ur.]. *Hrvatski opći leksikon* (Zagreb, Leksikograski zavod "Miroslav Krleža" 1996).

REICHMANN, J. B., *Philosophy of the Human Person* (Loyola Press, Chicago, 1985).

SCHELER, M. *Položaj čovjeka u kozmosu* (Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987).